

Улас Самчук

ВОЛИНЬ

Роман у трьох частинах

Частина 1

Харків
«Фоліо»
2025

Частина перша
КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА

ВЕЛИКИЙ ПОХІД

Батько корчує пні за лісом на вирубі — гейби не заважали на тому шматку такого дорогого поля. На новині добре просо вродить, а там і пшениця, та прокляте оте коріння. Не зореш його, не заскородиш. Корчувати його не так легко, але хіба батькові першина? П'ять отаких десятин своїми власними руками вичистив, а самі, либонь, здорові знаєте, що то за ліс ще перед парою років стояв на цьому гарному місці. Що то були за сосни, та дуби, та липи... А хіба тільки тут?! А отам в Осовці! А на чеських полях! А на панських! А на Тимошівщині... Рве, було, та рве, як буревій, а все, «щоб просо вродило, а після пшениця».

А «вона», тобто мати, пішла до млина. Ось уже третій тиждень валяється там та гелетка жита і ніяк його не змолоти. Не диво, коли б хоч млин далеко, а то ж під боком. Та що порадиш? Завізно. Хліба, мовляв, зародило, то кожний силоміць на зламання карку до млина преться, так ніби не хватить йому води.

Василь корови пасе і вже «на цілий день», бо дні, як не кажіть, укоротшали, а паша на тих Валах не дуже то вилягає. Не попасеш довше худобину — не питай з неї й молока.

Володько й Хведот? Ті лобурі! Їм що... Для них все ще готове прийде до рота. З них ще, як з кози шерсті чи з козла молока. Куди його ще попхнеш, коли першому щойно від м'ясиць піде сьомий, а другому аж після другої Пречистої четвертий. Сиди на печі та носом підшморгує.

Але хіба та дівтора всидить вам дома. Поки вештається отут десь близько мати, доти й вони тут — майже, як ті курчата біля квочки, жебонять. Але варто матері бодай на хвилику відвинутися, чи то на річку сорочку виколотити, чи то до млина, чи на ярмарок, як і дітиська обое одразу кудись котяться і хто знає куди. Страхота — ота річка поблизу... Та Володько, Богу дякувати, лобур з головою видався, берегтися воно, хоч мале і зацяпане, потрапить, але одного разу мало-мало до нещастя-страхиття не дійшло.

Хлопчисько ото завше діло з огнем має. Лець, бува, розвидниться, а воно вам вже рахається (і де його та охота береться) і, чи лемензнуло що, а чи й так — бере отого меншого і волоче його за собою бозна-куди. Завше до того лісу тягнуться — ліс для них, що бур'ян для курчат. Полізуть ген отуди в соснину на Мартинове або до Таксарової контори і там цілий Божий день без їдла і без сидла пропадають... «Ми, мамо, огонь кладемо, назбилаєм тлуску, калтопель у побелезника накладемо, спецемо і їмо». Це все вам отой Хведотисько шепелявить, бо Володько... Той би такого «накладемо» від батька дістав, що вдруге йому не захотілося б... Той вам прийде ввечері по вуха обмурзаний і ані пари з уст. Мовчить, і тільки оченята сині-пресині та ще кирпатий носик... А оченята розумні, та полохливі, та такі вам глибокі — в кого воно таке вдалося, Господоньку, подай сили та хороші, Мати Пречиста, щоб здорове росло — люди будуть...

Так ото посунуться, як сказано, в той їх ліс, печуть там ті свої «калтоплі», гурма побережникової дівтори до них прилучиться — сухе листя, вогні, дим, а репетують, що тобі безума...

Отако раз заманулось бахурові наложити огню ще й над річкою. Задумано — зроблено. Бере, чуєте, головешку з огнем і сунеться з нею до самої клуні. Ні батька, ні матері на подвір'ї якраз не було, а йому, чуєте, заманулося взяти з клуні пшеничної соломи на розпал. Один Бог, видно, схоронив від нещастя — Боже, Боже, таке страхиття лихе!

А Хведотисько (штанята йому все спадають на п'яти, бруднізна сорочка ворочком із заднього прорізу вилазить) і собі за ним тягнеться, та носом підшморгує, та щохвилини терпеливо сопляка рукавом по губах розмазує, від чого край рукава ніби шкірою облямовано. Володько каже йому зі стіжка соломи насмикати і то стільки, що той ледве-ледве руками сягне, а живіт так вип'явся, що кордупель мало назад не повалиться.

Так і до річки дотьомбали. Багаття раз-два і готове. По-клав на землі головешку, соломи, сухого верболозу, кілька разів дмухнув, ковтнув дещо гіркого диму, дещо сльозу пустив, і сухий верболіз із соломною, як стій, спалахнув і затріщав весело.

А пора ж осіння, вітер студить низом і до всього гостро торкається, сонце, червоне та велике, поволі за млин ховається, верби листя своє, рудим підбарвлене, гейби кури пір'я весною, стрясають із себе до землі, до річки і де попало. Дітиськам ноги мерзнуть, а вони їх сунуть в огонь, ніби кусні коріння, та все по кущах лазять, та трусок сухий нипають. А Володько все Хведота діймає та хвили йому не дає, що той, мовляв, не вміє збирати. Хлопчиськові, мовляв, ось вже четвертий, а принесе одну ломачку і чваниться. Дурний, дурний! Другим разом не візьме його із собою огонь класти.

Хведот зовсім-зовсім такою погрозою розторощений, зі шкури вилазить. Не винен же він, що те прокляте ломаччя йому не дається, що штани його такі зрадливі, що в корчах ворком сорочки за якийсь сторчак зачепився, полетів коміть головою, носа до крові розчовп та ще й сорочку розпанахав. Дадуть тобі мама сорочку, бринить у його вухах, а сльози самі від себе спливають на очі, а кров, змішана із сопляком, сочиться й сочиться, так, що тут ні язик, ні рукав не допоможе більше.

Володько ж надто крутий і не знає милосердя, допикає до живого... І знає чому. Хто то за все відповідь дасть? Він — «до всього приводець». Той тобі сорочку роздере, носа

розквасить, у грязюку всунеться, все «сам зробиць», а ти Богу духа винний, іди та вислухай за нього, та діставай ляпаси, та вибріхуйся. Гірко, гірко... І образливо... І несправедливо... От хоч би ті «ручиська та ножиська», що на них «хоч гречку сій». Спробуй обмий таке — «Господоньку, Господоньку! Коли б ти мені хоч одну дівчину було послав, а то все оті бахурі». І чого ті мама нарікають? Просив же він, щоб купили йому чоботи, щоб не був вічно босий? Просив. Не послушали — чого нарікають? І Володько дивиться на ті свої «ножиська», супить брови.

— Хведоте! Не тич ніг до огню! Попечеш, а мама скажуть, що то я навмисне тобі попik! — падає враз голосне і суворе.

Хведот здригається, шморгає голосно носом і слухняно задочком відсувається від огню. Потім глянув боязко спідлоба на «Воводька», що той далі зробиць... Але той уже, видно, «такою дурепою» не цікавиться більше. Щось, видно, інше сплило йому на думку. Ось він устав, підійшов до краю берега і вдивляється чогось до води в річці, що тече поволі та ліниво, місцями робить закрути, місцями вирує і щось потиху, здається, сама з собою говорить. І Володько, здається, також з нею розмовляє... Он пливе гурток іржавого вербового листа. Володько проводить його поглядом і, здається, питає: куди ви пливете? Ті мовчать, пливуть далі, Володько проводить їх так далеко, доки сягає його зір і вже щось інше бачить. Он якась ломачка пливе, кусник свіжої тріски... І ломачка, і тріска, мов кораблі, пропливли перед зором здовж і зникли. Усе пливе і все зникає. Плюнув до води, і та маленька цятка його слини також попливла і також зникла. А коли б він отак кинув свою шапку? Чи попливла б? Ммм! Шапку! Дали б йому тато шапку. Не дурний він таке робити.

Але ж куди насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка? Володько стоїть, руки заложені за спину, очі вперті в прозору, жовтаву воду, на обличчі задума. І враз приходить ще одна думка: а що, коли б отак піти за водою? Отак

усе лугом та лугом... І куди б зайшов? Це ось довкола «наша Лебедщина», а там далі, за тими кущами вільшини, як літом сходить сонце, невеличке село Лебеді. А що там далі? Тато кажуть: річка тече до моря. Іти отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке! Володькові очі все ширшають і ширшають, на щоках з'явилися рум'янці. Щось дуже сильне тягне його туди. Так хотілося б, так дуже хотілося б... Бачити. Чути. Знати.

Але ж ні. Там ще не море. Там лише став великий, та стависько, та очерети. Тож Володько добре пам'ятає, як-то одного разу старий Лук'янчук з Лебедів розговорився було та почав казати: «Ото коли я ще малим був, як оцей ваш, — і показав на Володька... (Хіба я такий малий?) — Батько мій покійник не то, щоб рибачили... Ні. Але, бувало, з покійним Юзьком Ставицьким візьмуть сака і підуть отак під вечір здовж річкою. Далеко щоб там йшли — боронь Боже! Ось дійдуть лише до Климової сіножаті, — там вир, батько сака держить, а Юзько бовтом рибу наганяє, і поки отак люльку викуриш, у саку, аби — Боже поможи, — витягнув».

— На ставу, — каже, — нашому колись лебеді кублились, а тому і село так звуть. Вийдеш, було, ранком, а вони з-під туману випливають. Ех! — І в тому «ех» Володько щось таке вичував, що аж здригався.

— Минулося, — казав старий. — І куди воно все то ділося? Ну, скажемо, риби, чи рака, чи лебедя не стало. Звісно. Люду-сарани намножилось. Виловили, вистріляли... Але ж де ділася річка? Очерети? Стависько? Верболози? Тож, було, як оком глянеш — гонів на тридцять здовж пуща сама, та стави, як скло, та очерети, як ліс... А птахів-бугаїв, а качок... А все то реве, рокоче, свище...

Лук'янчук при цьому спльовував, курих свою люльку, морщив пожовкле, мов у цигана, чоло, а Володько не пропускав ні одної рисочки його лица, ні одного слова, ні одного відтінку його розважливого і спокійного голосу.

Володько робить кілька кроків далі. Там три верби, ніби три горбаті верблюдки, з обох берегів одна до одної нахилилися і то так, що, здається, вони обнятись хочуть. Дерманські та лебедські пастушки за це місце не раз люті бої зводили, це ж бо живий перелаз. Одна з верб своїм черевом зовсім через воду лягла, перетяла течію, створила вир. Вода, щоб текти далі, мусить кришечку здуситись, відбитись убік, управо, закрутитись там і, вилізши з закруту, тікати, ніби з переляку, далі.

А скільки там листя та сміття всілякого, та піни, що нагадує велику стару мухомору. Володько закачує штанята, бо як його втриматись, щоб не полізти на ту вербу. Хведот, побачивши таке, кидає огонь і, забувши, що має гніватись, підходить і собі до верби, а на обличчі сама беззастережна зацікавленість. Володько ж втілена повага... Зійшов на обчовганий стовбур верби («і як він, халела, не боїться»), присів навшпиньки і дивиться мовчки у вируючу воду. Дивиться довго і вперто, і мовчить, і мовчить, і надутий такий. І як то воно так? І чому то тепер немає «того риби та рака»? — думає він поважно. А може, дещо ще й тепер лишилося. Напевно ще щось є. Он там щось мигнуло. То в'юни та линьки... вони такі меткі та слизькі, що їх ніяк у руці не втримаєш. Виховзне і плиг у воду. А там ще і рак он зовсім ліньки, ніби дід Рачинець, що має вісімдесят років, повзе... Тут Володько на хвилинку переносить свою згадку на діда Рачинця з Дерманя, що, бувало, у них ночував та на цілу хату смородив своєю люлькою з довгим, брудним чубуком. Але це не довго триває. Його цікавить, чому це дійсно немає тих лебедів, і де ж вони ділися? І чого зміліла річка? І де ті очерети та стависька, та верболози з бугаями, і що це за бугаї такі? Володько вичуває, що ноги йому в колінах терпнуть, але вставати ніяк не має сили. Усе тягне і тягне та вода... Хочеться надивитися, бо хто знає, чи не втече вона одного разу зовсім у безвість.

— Хведоте, — не відриваючи зору від води, нагло каже Володько.

Хведот здригається, не чекав такого, шморгнув голосно носом і перелякано відповідає:

— Сцо?

— Знаєш ти що?

— Не знаю, ні...

— А забожись, що не будеш більше плакати, то скажу.

— А ти не сказис мамі, як бозитимусь?

— От дурний. Щоб я ще й мамі казав... Божись!

— Їй-бо, не буду.

— Що ти не будеш?

— Не буду плакати.

Володько глянув на Хведота з виразом — «чи можна ще твоїй божбі няти віри», бо вигляд того рішуче мало викликає довір'я. На щоках позасихали патьоки сліз, носеня брудно-червоне, очі перелякані. Та все-таки Володько звівся, надто кортіло йому сповнити свій задум, і промовив:

— Знаєш що, Хведоте? Давай підемо отак... Знаєш? Отак туди... До Лебедів. Як тече річка. Добре? — і вказав рукою напрямок.

— Добре, — згодився одразу Хведот, шморгнув веселіше носом і підбадьорився. Він ще не забув, що «другим разом не візьму тебе огонь класти».

— Ми, — пояснює Володько, — побачимо, куди тече та річка. У Лебедях став великий-великий, а на ставу лебеді плавають. Гмм! Ти ще не знаєш, що це таке.

— Не знаю, — щиросердечно признається Хведот...

— Такі, як гуси. Знаєш?

— Мгу, — шморгнув той носом.

— Ну, то ходім.

З місця рушають і йдуть. Володько веде Хведота за руку. Йдуть просто здовж річки, і що їм до того, що сонце ось зовсім ховається, що потягнуло дошкульним вітром з полів від Михалкового хутора, що темінь покрила ліс по тамтому боці долини. Перед ними виразна мета, і досягти її вони будь-що-будь мусять.

ЗМІСТ

Частина перша. КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА	3
Великий похід	3
День божий	18
«Світе тихий...»	40
Будні	59
За землю	85
Купіть мені Букваря	104
На Різдво	127
Там, де казка родиться	141
По тамтой бік добра	149
Велике літо	177
«Прийди і пий воду життя даром»	198
Найбільше щастя	207
Прийшла Василинка	219
Знайшов землю	236
«Западенна Пилявка»	246
Нарешті школа	277
Така земля	299